

2.1. MI AZ, HOGY KONKRÉT DOLOG?

Számtalanszor leírják, leírom magam is, hogy „világ”, „valóságbeli tény”, „konkrét dolog”, s feltételezzük: ezeket a szavakat mindenki érti, alapvető fogalmaink tartalma mindenki számára ismeretes.

Pedig hát nem olyan egyszerű ez az egész.

Mert mondható ugyan például, hogy „a világ az, ami van, ami-ben benne vagyunk, aminek magunk is része vagyunk, amiről receptoraink tudósítanak, amire a reflexió irányul: a dolgok összesége, beleértve az embert” – mindez mondható ugyan (mint ahogy valóban mondom), de még csak nem is hasonlít szabályos logikai definícióhoz. Ami arra utal, hogy az adott tényállás (mi a valóság, mi a világ?) gondolatilag korántsem problémamentes.

Egész filozófiák alakultak ki aszerint, hogy miképpen értelmezik egyik vagy másik alapfogalmat.

Mert a világ nem jelentkezik közvetlenül gondolkodásunk számára. Csak receptoraink számára jelentkezik közvetlenül. Az a rés, ami érzékelés s gondolkodás között van (egész intellektuális apparátusunk, egész agyműködésünk), számtalan viláértelmezésre nyújt lehetőséget.

Mi a garancia például arra, hogy receptoraink a *valóságról* tudósítanak, méghozzá hitelesen? Hátha nem az inger, hanem csak a receptorok természete határozza meg érzékleteinket? Vagy mi a garancia arra, hogy a világra vonatkozó képzeink tényleg olyasmire vonatkoznak, ami rajtunk kívül (is) van? Hátha csak képzeink összessége az, amit mi világnak hívunk? Világ az, amiben benne vagyunk? De hát gondoljuk csak meg: amiben benne vagyunk, az *gondolkodásunk* számára készen kapott (tanult) fogalmak rendszereként, mondhatni nyelvileg jelenik meg. Azt is mondhatnánk tehát, hogy végeredményben fogalomrendsze-

rünkben vagyunk benne. Úgyhogy amikor Berkeley vagy Fichte képzeinkkel azonosította, Platón vagy Hegel ideákból, fogalmak relációból vezette le a világot, az óriási ostobaság ugyan, de korántsem okatlan ostobaság.

Minden azon múlik, hogy az intellektuális megismerés útján az érzékelés – képzetalkotás – fogalomalkotás – ítéletalkotás sorrendet fogadjuk-e el, vagy éppen fordítva képzeljük ezt az utat. A konkrét felől látjuk-e megközelíthetőnek az elvontat, vagy a konkrétat az elvont felől. A választott útirány gondolkodásunk előfeltevéseire, rejtett axiómatikájára utal, attól függ tehát, hogy (tudatosan vagy öntudatlanul) milyen pozitív választ fogadunk el bizonyos problémákra, melyeket értelmén, tapasztalaton túliaknak, transzcendentálisaknak nevezünk.

A transzcendentális problémáknak azonban nincs megoldásuk. A fogalmi gondolkodás, a „tisza ész” sohasem döntheti el, hogy a világ természetére vonatkozó két ellentmondó ítélet között melyik a helyes. Lehet gyanakodni, hogy a megoldhatatlan problémák voltaképpen értelmetlen problémák. Amire nem lehet válaszolni, azt valószínűleg nem lehet kérdezni sem.

„Világ”, „valóság” – hátha ezekkel a kicsodákkal (mondjuk talán fogalmakkal) azért nem lehet gondolatilag operálni, mert az absztrakció legmagasabb szintjét képviselik, s így tehát nincs *genus proximum*uk? A valóságnak tényleg nincs definíciója, annak csak neve van. Azt akarom mondani, hogy a valóság mellett, hogy egyik legabsztraktabb, mondhatni végső fogalmunk, voltaképpen még *evidencia* is, őstény, primer adottság: nem a gondolkodás tudósít róla, hanem az érzékelés. A lehető legelvontabb és a lehető legkonkrétabb (a közvetlenül érzékelhető) esik egybe végső fogalmainkban.

Mondhatnók, hogy maga a világ (az egész valóság) éppen hogy *nem* érzékelhető közvetlenül, hanem annak csak egy infinitezimális töredéke, nevezetesen a konkrét dolog.* De ebben a kü-

* Az érzékelés adatai tulajdonképpen nem magukról a konkrét dolgokról, hanem csak azok fénykibocsátásáról vagy fényvisszaveréséről, formájáról, halmazállapotról stb. (egyszóval azok egyes fizikai tulajdonságairól) tudósítanak. Ezek az adatok csak a fejünkben alakulnak vissza konkrét dolgokká, tudniillik képzetekké. Tudom én ezt jól, de minek bonyolítsam a kérdést?

lönös esetben minden konkrét dolog magát a világegészet, magát a valóságot képviseli. Mihelyt (nem gondolkodás, hanem érzékelés útján) meggyőződünk valamely konkrét dologról, annak létéről, ez mindjárt a világ, a valóság léte is bizonyíték. A konkrét létezők összességét nevezzük világnak. Ha dolgok vannak, összességük is van; ha *valami* van, van *minden* is.

Most már csak az a kérdés, micsoda az a konkrét dolog, ami a világ létéről ekképpen tanúskodik. Nem kimérát kergetünk, van ilyesmi egyáltalán? Konkrét dolognak leginkább tárgyakat szoktunk nevezni, de persze élőlényeket, személyeket, sőt ilyen-olyan jelenségeket is. Konkrét dolog az órák, de a Dóra hurrikán is konkrét dolog. Konkrét dolog a Maros, az Olt, még *általában* a folyóvíz nem konkrét dolog. Konkrét létező Anikó unokám, de az emberiség már merő absztrakció. A konkrét dolog egyediségében, partikularitásában konkrét. Lehet gyanakodni, hogy a konkrét létező eszerint nem más, mint fogalomalkotásunk kiindulópontja, csakis ebben az összefüggésben ismerhető fel. De hát olyasmit mondani, hogy fogalomalkotásunk kiindulópontja nem más, mint fogalomalkotásunk kiindulópontja – mégsem lehet. Ugyanilyen semmitmondás (idem per idem) lenne, ha azt mondanók: konkrét dolog az, amiről érzékleitek tanúskodnak. Ráadásul érzékleitek esetleg egyébről is tanúskodnak, mint konkrét dolgokról (például saját működési zavarairól), továbbá érzékleitek, de még műszereink sem tanúskodnak *minden* konkrét dologról.

Mindenesetre odáig már eljutottunk, hogy leszögezhezzük: a konkrét létező, fogalomalkotásunk partikuláris kiindulópontja; az, ami fizikai tulajdonságai folytán ingerületet vált ki, amiről érzékleitek tanúskodnak. Nem csodálnám, ha valaki messzemenően elégedetlen lenne ezzel a meghatározással – éspedig nem csak formailag. Hiszen reánk (érzékelésünkre, fogalomalkotásunkra) vonatkoztatja azt, ami természete szerint független attól. Mintha bizony a mi percepciónk nélkül nem is lehetne konkrét dolog! Mintha bizony attól függne a konkrét dolog léte és mivolta, hogy érzékeljük-e, tudatunkba kerül-e. Így aztán könnyen eljuthatnánk ahhoz a felfogáshoz, hogy a lét kritériuma a recepció. Holott maga a recepció olyan terminus, amely tőle független létezőt feltételez.

Ha túl akarunk jutni mind a szinonimákon, tautológiákon, idem per idemeken (amelyek mind arra utalnak, hogy rosszul van feltéve a kérdés), tovább kell kérdeznünk, mégpedig így:

Micsoda fogalomalkotásunk partikuláris kiindulópontja; mi az, amiről receptoraink tanúskodnak, noha nem függ ezektől?

Magyarán: ki kell emelni a gondolati spekuláció (sőt a lényegszemlélet) hatásköréből, és a tudomány hatáskörébe kell utalni a kérdést.

A tudomány* álláspontja szerint tér és idő nem szemléleti forma, ahogy Kant állította, hanem tényleges, objektív adottság. Minden, ami csakugyan (és nemcsak a fejünkben) van: térben és időben van. Ami térben és időben van, az *folyamat*. Folyamat a világ is, folyamat a konkrét dolog is. Világ és konkrét dolog egyenműek; ezért tanúskodhat magáról a világról bármely konkrét dolog. Mármost, ha a világ folyamat, akkor minden, ami benne megy végbe, része ennek a folyamatnak. A konkrét dolog, mint folyamat, része a világfolyamatnak.

A magam részéről tovább is mennék. A tér az idő közege, az idő a téré. Nagyon is lehetséges egy olyan szemlélet, hogy mindaz, amiben az idő működik, amit tehát a fizika tömegnek, energiának, sugárzásnak, hagyományos szóval anyagnak nevez, nem más, mint a tér struktúrája. A komplex módon értelmezett tér időben változó szerkezetét hívjuk világfolyamatnak. Ez az a bizonyos szubsztancia, amiről a filozófia évszázadokig elmélkedett – ez, és nem egyéb.

A világegész, mihelyt egész, csakis koherens összefüggésrendszernek képzelhető el. Mégpedig nem olyan módon, hogy minden összefügg benne mindennel, hanem úgy, hogy minden összefügg az egészszel, amelynek része. A világfolyamat eszerint egységes folyamat. De akkor hogyan határolható el benne, hogyan emelhető ki belőle mégis valami, ami konkrét dolognak volna nevezhető?

Úgy, hogy a strukturált térnek vannak bizonyos viszonylag állandó, viszonylag önálló formációi. Olyan energetikailag ki-

* A fizikára gondolok természetesen, és pedig azért, mert a külvilágból csakis fizikai (legfeljebb kémiai) ingerek érnek. A kémia azonban csak egy további fejezete a fizikának.

egyensúlyozott formációk, amelyeknek a világegész összefüggésrendszerén belül még belső összefüggésrendszerük, belső szűkszerúségük is van.*

Ezeknek a viszonylag önálló összefüggésrendszereknek egyetemes összefüggése teszi ki épp a világegészet; ezekből a viszonylag autonóm részfolyamatokból integrálódik a világfolyamat.

Elméleti szempontból minden ilyen autonóm térformáció konkrétan minősül. Konkrétan vehetnők mindjárt az elemi részecskéket, amelyekből egész sorozatokat tart nyilván a fizika, s amelyeknek egy része, instabilitásából ítélve, talán nem is spontán képződmény, hanem csak a kísérleti beavatkozás eredménye, mondhatni struktúraroncs. Ott vannak azután természetesen az atomok, amelyeket szintén spontán és autonóm, ráadásul – ritka kivétellel – stabil formációknak tartunk, s ezeknek energetikailag kiegyensúlyozott, szükségszerű rendszerei: a molekulák. A világtérnek ezek a spontán elemi formációi tehát elméletileg mind egyediek, mi mégsem nevezzük őket konkrét dolgoknak (hanem csak konkrét dolgok „építőköveinek”). Éspedig azért nem, mert létükről csakis elméleti és kísérleti úton értesülünk, érzékeink számára hozzáférhetetlenek – bár persze voltaképp sohasem érzékelünk mást, mint épp ezeket. Döntően azért nem tartjuk konkrét dolgoknak a világtér elemi formációit, mert partikularitásuk fogalmiságunk számára megragadhatatlan. (Hiszen jórészt maga a tudomány is csak statisztikailag kezeli őket.) Az elemi térformációk mint létezők mind konkrétak ugyan, csak hogy nem *dolgok*. Hogy valamit dolognak hívhassunk, annak feltétele, hogy meghaladja az elemi szintet, s úgyszólván hozzáférhető legyen az emberi percepció számára; magyarul: hogy a maga partikularitásában jelenhessék meg a gondolkodásban. Úgy látszik, a gondolkodásban maga a konkrét is csak elvontan jelenhetik meg, hisz az, hogy „konkrét”, maga is absztrakció.

* Ezeket hagyományosan szerveződéseknek: elemi részecskék ilyen-olyan szintű szerveződéseinek szokás nevezni. Az ilyen szemléletet (magát a terminust) azonban az adott összefüggésben antropomorfnak ítélem. A valóság nyelvén itt csak térformációkról, a strukturált tér autonóm formációiról beszélhetünk. Korántsem mindegy ugyanis, hogy szerveződést avagy struktúrát mondunk-e. A szerveződés: kívülről összeverődött elemek szerveződése. A struktúra: immanens.

Feloldva az ellentmondást, s némileg leegyszerűsítve a dolgot, azt kell mondanunk: konkrét dolog egy olyan viszonylag autonóm térformáció, amelyről egyedi képzetünk lehet és van.

Ikképpen két ismervét szögeztük le a konkrét dolognak. Egyrészt viszonylag autonóm térstruktúrának, részfolyamatnak kell lennie (a világfolyamatban), másrészt partikuláris képzetünk kell legyen róla (az intellektusban). Anélkül, hogy a szubjektívtől függővé tennők az objektívet, el kell mondanunk: csak ha mindkét feltétel teljesül, akkor beszélünk mi konkrét dologról.

A konkrét dolog: egy bizonyos koherens térstruktúra, amely autonóm módon illeszkedik be a világegészbé. Olyan térformáció, amely meghaladja az elemi szintet, amelynek mégis viszonylagos állandósága, belső szükségszerűsége van. A konkrét dolog az egységes szubsztancia (a tér-idő komplexum) spontán vagy mesterséges formációinak az a nagyságrendje, amelyet emberi adottságaink mellett ki tudunk szűrni a világegészből. Ezt nevezzük mi konkrét dolognak, erről tudósítanak receptoraink; erről van képzetünk; ez fogalomalkotásunk partikuláris kiindulópontja.

A világ nevű örökmozgó elkülöníthető, közvetlenül is tapasztalható, de gondolatilag is megragadható alkatrészét nevezzük tehát konkrét dolognak. A világegész valamely önálló töredékét, amely partikulárisként tudatunkba került. *A konkrét dolog: a világstruktúra találkozása gondolkodásunk szerkezetével.*

A világ: folyamatok folyamata; folyamatokat integráló folyamat. A részfolyamat, amely belső szükségszerűségével a világfolyamatba integrálódik, s gondolatilag is megragadható – az éppen a konkrét dolog.

Mi a világegészet nem érzékeljük, csak a komponenseit; a világban sohasem találkozhatunk mással, mint konkrét dolgokkal. Receptoraink a konkrét dolgok tulajdonságairól tudósítanak a maguk funkcionális szerkezetének megfelelően. Persze, amíg a receptorok felől érkező (nem specifikus) ingerületből előáll bennünk egy bizonyos konkrét dolog képzete – az még mindig ropant bonyolult folyamat. Biztos azonban, hogy minden *valóságos* képzetünk magát a *valóságot*: az egységes tér-idő komplexum viszonylag autonóm formációit, részfolyamatait képezi le.

Amelyik képzetünknek valóságbeli struktúra felel meg, csakis azt nevezhetjük valódi képzetnek. Amelyiknek nem felel meg valóságbeli struktúra, az szintén képzet ugyan, de nem *valódi* képzet – az csak a fejünkben van. Ugyanígy – továbbhaladva a fogalomalkotás közismert útján –: amelyik fogalmunknak valóságbeli struktúrák tényleges összefüggése, hasonlósága felel meg (bármilyen magas absztrakciós szinten), csakis azt nevezhetjük helyesen megalkotott, hiteles fogalomnak. Mihelyt fogalomalkotásunkban egyetlen olyan képzet, adat vagy szempont jelenik meg, mely nem felel meg valóságbeli térstruktúrák összefüggéseinek, közös vagy hasonló vonásainak: önkényesen megalkotott, helytelen fogalomhoz jutunk. Az, hogy *helytelen*, épp a valóságos struktúrák (a konkrét dolgok) tényleges összefüggéseinek semmibevevését jelenti a fogalomalkotásban. Helyes fogalmakból esetleg hiteles, helytelenekből biztosan hamis reflexió alakul ki.